

استادان محترم

«پایان نامه»

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

دانشکده مرکز پیام نور تهران

گروه علمی :

الهیات و معارف اسلامی

عنوان پایان نامه :

«بررسی عرف و سیره عقلا در فقه امامیه»

استاد راهنما :

جناب آقای دکتر محمد حسین شعبانی

استاد مشاور :

جناب آقای دکتر جمال رضایی

نگارش:

محمود رایگان

سال تدوین: فروردین ۱۳۸۹

تقدیم

به

رسول خاتم و اهل بیت پاکش (علیهم السلام).

به

سرور و سالار شهیدان و آزادگان دشت نینوا.

به

صاحب عصر و زمان (عج) ، منتقم خون خدا.

به

دلاور مردان میدان رزم و عمل ، شهیدان کربلای ایران.

به

رهبر کبیر انقلاب و ولی زمان ، شجاع مردان عرصه‌ی علم و فقاہت .

سپاسگزارى :

کلام زیبای:

مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ ، لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ .

جایگاه والای سپاسگذاری در برابر نعمتها و نیکیها را به ما یادآوری می‌کند.

اینک ؛ شکر خدای منان را که عمر داد تا قلم به دست گیرم و بتوانم با لطف بی‌کران او در مورد عرف و سیره‌ی عقلا که موضوعی قابل تحقیق است، چند برگی را به پیشگاه مقدس ولی عصر «عج» ارائه دهم.

سپاس فراوان کسانی که در این راستا قدم بر طبق اخلاص نهادند و دست یاری به این حقیر دادند؛ استادان گرانمایه عرصه علم و دین، سروران گرامی جناب آقای دکتر محمد حسین شعبانی (استاد راهنما) و جناب آقای دکتر جمال رضایی (استاد مشاور) که از راهنمایی‌های عالمانه و دلسوزانه‌ی آنها، در نیل به هدف خویش بهره بردم.

در پایان بر خود فرض می‌دانم از زحمات فراوان همسر عزیزم تشکر و قدردانی کنم که این نوشته با مساعدت پربار ایشان تدوین یافت.

چکیده

آن چه در جهت یافتن حکم شرعی مطرح است، منابع و ادله‌ای است که فقیه باید از آن، برای استنباط استفاده نماید. با زیاد به کار گرفته شدن عرف و سیره در تاریخ فقه شیعه، روشن می‌شود این دو دارای اعتبار بوده که علما از آن استفاده کرده‌اند. اما این حجیت و اعتبار ذاتی نیست! زیرا فطرت دخیل در عرف نیست. و اگر ذاتی باشد، ردع شارع از عرف معنا ندارد و عرف دارای مصلحت و مفسده‌ی ذاتی می‌گردد. و عقلی هم نیست؛ چرا که در این فرض عرف از مصادیق عقل می‌شود و نیازی به بررسی آن نیست چون عقل بهترین دلیل جهت استنباط است. اما حجیت عرف به صورت امضایی با سکوت شارع قابل قبول است.

هر امری صلاحیت ندارد تا منبع استنباط حکم قرار گیرد؛ آن چه نزد شیعه به عنوان منبع، شناخته شده: کتاب، سنت، عقل، اجماع، می‌باشد. منبع بر «اراده‌ی الهی و سرچشمه‌ی حکم» مدرک، دلیل و سند «بر آن چه فقیه در استنباط باید بدان مراجعه نماید» اطلاق می‌گردد. فهم، بنا و داوری مردم (عرف) یا تأسیسات و کنش عقلانی مردم (سیره) نمی‌تواند منبع شریعت یا سند کشف قرار گیرد. زیرا نصوص و متون دینی بر منبع بودن انحصاری اراده‌ی الهی دلالت دارد. و اگر گاهی جهت استنباط به عرف و سیره استدلال می‌شود، کاربرد آلی و ابزاری آن که مورد وفاق همگان است، منظور است.

نزاع در این که عرف مرجع در تطبیق است یا عقل، صحیح نیست. چرا که مهم تطبیق دقیق است در مقابل تطبیق متسامح، و جایگاه عرف و سیره نیز در موضوعات عرفی است نه موضوعات عقلی که قضاوت با عقل است. در مورد رابطه‌ی عرف و سیره اختلافات گوناگونی وجود دارد. سیره از اقسام عرف نیست بلکه این دو در مفهوم متباین و جدا از یکدیگرند. اما در مقام استعمال و ثبوت با هم به کار گرفته شده‌اند و به جای هم نیز نمایندگی می‌کنند.

واژگان کلیدی: عرف، عقل، عادت، عقلاء، سیره، فقه، حجت، حکم شرعی.

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان مطلب</u>
..... أ	تقديم
..... ب	سياستگزارى :
..... ج	چکیده
..... د	فهرست مطالب

فصل اول : کلیات

..... ۱	مقدمه
..... ۲	تعريف مسأله و بيان سؤال‌های اصلی تحقیق
..... ۵	سابقه و ضرورت انجام تحقیق
..... ۷	فرضیه‌ها
..... ۸	هدف‌ها
..... ۹	کاربردها
..... ۱۰	ساختار و روش انجام تحقیق
..... ۱۲	تاریخچه
..... ۱۴	رد پای عرف در فقه شیعه

فصل دوم : تبیین الفاظ موضوع و مفاهیم مشابه

بخش اول : تبیین مفاهیم و الفاظ موضوع

.....	گفتار اول: فقه
..... ۱۸	
..... ۱۸	فقه در لغت
..... ۱۹	فقه در اصطلاح

گفتار دوم : سیره عقلا

- ۲۱
- ۲۱ ..... پیشینه
- ۲۱ ..... سیره در لغت
- ۲۲ ..... سیره در اصطلاح
- ۲۳ ..... نکته
- ۲۳ ..... مؤلفه‌های تعاریف
- ۲۴ ..... عقل چیست و عقلا چه کسانی هستند؟
- ۲۴ ..... عقل در فقه
- ۲۵ ..... عقلا چه کسانی هستند؟
- ۲۶ ..... ارکان و عناصر بنای عقلا
- ۲۷ ..... رابطه‌ی عقل و بنای عقلا
- ۲۸ ..... تفاوت بنای عقلا و دلیل عقل

گفتار سوم : عرف

- ۲۹
- ۲۹ ..... عرف در لغت
- ۳۰ ..... عرف و معروف در نصوص و متون دینی
- ۳۲ ..... عرف در اصطلاح
- ۳۲ ..... عرف در فقه امامیه
- ۳۵ ..... نگاهی کوتاه به تعاریف عرف
- ۳۶ ..... ارکان و عناصر عرف
- ۳۸ ..... منشأ عرف
- ۴۱ ..... اقسام عرف
- ۴۱ ..... الف) : عرف لفظی
- ۴۲ ..... اقسام عرف لفظی
- ۴۲ ..... ۱- حقیقت عرفیه:

- ۲- انصراف لفظی: ۴۲
- ۳- حقیقت شرعیه: ۴۲
- ۴- حقیقت متشرعیه: ۴۳
- ۵- عرف لفظی محلی: ۴۳
- ۶- عرف لفظی صنفی: ۴۳
- ب) : عرف عملی: ۴۳
- اقسام عرف عملی..... ۴۴
- ۱- سیره‌ی عقلا: ۴۴
- ۲ - سیره‌ی متشرعه: ۴۴
- ۳ - عرف‌های معاملاتی خاص؛ ۴۴
- ۴ - عرف‌های مخصوص به اعمال عادی در زندگی: ۴۵
- یادآوری ۴۵
- عرف عام و عرف خاص ۴۵
- الف) عرف عام العام ۴۵
- ب) . عرف عام ۴۶
- ج) . عرف خاص ۴۶
- ۱- عرف خاص مکانی: ۴۷
- ۲- عرف خاص زمانی: ۴۷
- ۳- عرف خاص صنفی: ۴۷
- عرف مسلم ، عرف قرار دادی ۴۸
- عرف مسلم ۴۸
- عرف قرار دادی ۴۸
- عرف مطرد، عرف غالب و عرف مشترک ۴۸
- الف) : عرف مطرد: ۴۸
- ب) : عرف غالب: ۴۸
- ج) : عرف مشترک: ۴۹

۴۹	.....	عرف مفهومی و تطبیقی
۴۹	.....	عرف مقارن و عرف غیر مقارن
۵۰	.....	الف) : عرف مقارن
۵۰	.....	ب) : عرف غیر مقارن
۵۰	.....	۱- عرف حادث یا مستحدث :
۵۰	.....	۲- عرف سابق :
۵۰	.....	۳- عرف متأخر:
۵۱	.....	عرف موضوعی ، عرف حکمی
۵۱	.....	الف) عرف موضوعی :
۵۱	.....	ب) عرف حکمی :
۵۲	.....	عرف کارشناس و غیر کارشناس
۵۲	.....	عرف تسامحی و عرف دقیق
۵۳	.....	۱- عرف دقیق :
۵۳	.....	۲- عرف مسامحی :
۵۴	.....	چند نکته :
۵۴	.....	تفاوت عرف دقیق و تسامحی با عرف کارشناس و غیر کارشناس :
۵۵	.....	عرف ممضا ، عرف مردوع ، عرف مرسل
۵۵	.....	الف) عرف ممضا یا عرف شرعی :
۵۵	.....	ب) : عرف مردوع :
۵۵	.....	ج) : عرف مرسل :
۵۵	.....	عرف مکمل تشریح و عرف مساعد تشریح
۵۵	.....	عرف مکمل تشریح :
۵۵	.....	عرف مساعد تشریح :
۵۵	.....	عرف صحیح و عرف فاسد
۵۶	.....	عرف صحیح :
۵۶	.....	عرف فاسد :

نکته پایانی: ۵۶

بخش دوم : تبیین مفاهیم مشابه

گفتار اول : عرف، سیره و عادت .....

۵۸

عرف و عادت ۵۸

عادت در لغت : ۵۸

تعریف عادت در فقه: (یا تعریف اصطلاحی آن) ۵۹

منشأ عادت : ۶۰

رابطه عرف و عادت ۶۰

دیدگاه نخست ۶۱

بررسی : ۶۲

دیدگاه دوم ۶۲

بررسی : ۶۳

دیدگاه سوم ۶۳

بررسی : ۶۳

دیدگاه چهارم ۶۳

بررسی : ۶۴

تحقیق ۶۴

فرق عرف و عادت ۶۵

یادآوری : ۶۵

عرف و سیره‌ی عقلاء ۶۶

تحقیق ۶۷

گفتار دوم : عرف و سایر مفاهیم

..... ۷۲

عرف و قانون ۶۷

قانون در لغت : ۶۸

۶۸	.....	قانون در اصطلاح :
۶۹	.....	فرق عرف و قانون
۷۰	.....	عرف و اجماع
۷۰	.....	اجماع در لغت :
۷۱	.....	اجماع در اصطلاح :
۷۲	.....	فرق عرف و اجماع :
۷۳	.....	رابطه بنای عقلاء و اجماع
۷۳	.....	عرف و سنت
۷۴	.....	رابطه‌ی عرف و سنت :
۷۵	.....	عرف و مد
۷۵	.....	فرق عرف و مد :
۷۵	.....	عرف و آداب و رسوم
۷۶	.....	فرق عرف و آداب و رسوم :
۷۶	.....	عرف و زمان و مکان :
۷۸	.....	فرق عرف و زمان و مکان :

فصل سوم : حجیت عرف و سیره‌ی عقلا

بخش اول : حجیت عرف

۸۰	.....	معنای حجیت
۸۰	.....	حجت در لغت :
۸۰	.....	حجت در اصطلاح :
۸۱	.....	حجیت عرف
۸۲	.....	واکنش شارع نسبت به عرف :
۸۲	.....	احکام تأسیسی :
۸۲	.....	احکام امضایی :
۸۴	.....	واکنش دانشمندان فقه نسبت به عرف :

۸۵	ادله‌ی عدم اعتبار عرف و نقد آن
۸۶	دیدگاه‌های حجیت عرف :
۸۷	الف (: دیدگاه نخست : حجیت ذاتی عرف :
۸۷	نقد و بررسی :
۸۸	ادله‌ی دیدگاه نخست
۹۱	نقد و بررسی :
۹۱	ب (: دیدگاه دوم : حجیت عقلی عرف :
۹۳	ج (دیدگاه سوم : حجیت امضایی عرف
۹۳	روش‌های کشف امضا:
۹۳	روش اول : عدم ردع (باز نداشتن) :
۹۴	روش دوم : عدم ثبوت ردع :
۹۵	روش سوم : سکوت شارع :
۹۵	الف (عقل :
۹۶	ب (: ظهور حالی :
۹۶	بررسی وظیفه شارع و امام در بیان شریعت
۹۸	حاصل سخن :
۹۹	عرف‌های مستحدث
۱۰۱	تحقیق :
۱۰۱	خلاصه و نتیجه‌ی مباحث گذشته :
۱۰۲	ادله حجیت عرف
۱۰۲	الف (: کتاب
۱۰۴	حاصل سخن :
۱۰۶	ب (: سنت
۱۰۹	ج (: وجوه عقلی و سایر ادله
۱۱۱	د (: اجماع

بخش دوم : سیره

۱۱۳	سیره‌ی متشرعه
۱۱۳	فرق سیره‌ی متشرعه با بنای عقلا
۱۱۴	ارتکاز عقلا و متشرعه و تفاوت آن دو
۱۱۵	چگونگی حجیت سیره و استدلال آن :
۱۱۵	اقسام سیره‌ی عقلائیه
۱۱۷	تحقیق و بررسی :
۱۱۷	الف): اتصال سیره به عصر معصوم (علیه السلام) :
۱۱۷	راه اول :
۱۱۸	راه دوم :
۱۱۸	راه سوم :
۱۱۸	راه چهارم :
۱۱۹	ب) : چگونگی کشف موافقت و امضای شارع :
۱۲۱	حجیت سیره‌ی متشرعه
۱۲۲	میزان دلالت سیره
۱۲۳	شرایط اعتبار عرف و سیره
۱۲۳	۱- شیوع و غلبه :
۱۲۴	۲ تقارن :
۱۲۴	۳- مسامحی نبودن :
۱۲۴	۴- عدم مخالفت با نصوص :
۱۲۴	۵- عدم تصریح :
۱۲۵	نکته :
۱۲۵	آیا حجیت بنای عقلا بر امضای شرع متوقف است ؟
۱۲۶	نکته پایانی :

فصل چهارم : کاربرد عرف در فقه

بخش اول : جایگاه عرف در اندیشه‌ها

- منبع چیست ؟ ۱۲۹
- تحقیق : ۱۳۰
- فرق بین منبع و دلیل : ۱۳۰
- حاصل سخن : ۱۳۲
- منبع بودن عرف ۱۳۲
- نتیجه : ۱۳۴
- سند و دلیل بودن عرف ۱۳۵
- نتیجه و حاصل بحث : ۱۳۸

بخش دوم : کاربرد عرف

- پیشگفتار ۱۳۹
- آیا کاربرد عرف استقلالی است یا آلی و ابزاری ؟ ۱۴۰
- ۱_ عرف مصدر قانون و منبع شریعت است ۱۴۰
- ۲_ عرف سند و دلیل کشف شریعت است ۱۴۱
- ۳_ عرف ابزار کشف شریعت است ۱۴۲
- حاصل مطلب : ۱۴۳
- ۱_ کاربرد عرف در مباحث لفظی ۱۴۳
- چگونگی موافقت شارع با محاورات عرفی : ۱۴۵
- ۲_ تعیین مصادیق و تطبیق موضوعات و مفاهیم عرفی بر مصادیق ۱۴۶
- تحقیق و بررسی : ۱۴۹
- حاصل سخن ؛ ۱۵۰
- ۳_ کاربرد عرف در تشخیص ، تعریف و تنقیح موضوع حکم شرعی ۱۵۰
- ۱_ موضوعات شرعیه : ۱۵۰
- ۲_ موضوعات عرفیه : ۱۵۱
- الف): تعیین حدود موضوع حکم شرعی کلی ؛ ۱۵۱
- ب): اثبات تحقق موضوع و موضوع سازی : ۱۵۲
- ج) : حضور عرف در تغییر موضوع حکم شرعی : ۱۵۴

- ۴_ کاربرد عرف در جمع میان ادله و تنسيق آنها ۱۵۶
- الف): تقديم نص و اظهار بر ظاهر : ۱۵۷
- ب): وجود قدر متيقن در اراده ۱۵۷
- ج): استهجان عرفی تخصيص و تقييد اكثر از عام و مطلق : ۱۵۷
- نکته پایانی : ۱۵۸
- ناسازگاری عرفها ۱۵۸

بخش سوم : خاتمه

- بررسی قاعدهی «کل ما حکم به العقل حکم به الشرع» ۱۶۰
- الف): معنای قاعده : ۱۶۰
- ب): مراد از عقل : ۱۶۱
- عرف انگاری و عرفی شدن فقه ۱۶۲
- عیوب و آسیبهای عرف ۱۶۵
- اشکال اول : ۱۶۵
- اشکال دوم : ۱۶۶
- اشکال سوم : ۱۶۶
- اشکال چهارم : ۱۶۷
- صورت اول : تحیر از جانب خود عرف ناشی شود ۱۶۸
- صورت دوم : پیچیدگی و اختلاف در الفاظ ۱۶۹
- صورت سوم : آسیب و اختلاف از جانب فقها ناشی می شود ۱۷۰

فصل پنجم : نتیجه گیری

- سؤال اول: ماهیت عرف و سیره‌ی عقلا چیست ؟ ۱۷۳
- سؤال دوم: رابطه و تفاوت عرف با سیره و عقل و سایر مفاهیم مشابه چگونه است ؟ ۱۷۴
- سؤال سوم: ادله و دیدگاه‌های حجیت عرف و سیره کدامند ؟ ۱۷۹
- سؤال چهارم: جایگاه عرف و سیره در ادله‌ی اربعه، و کاربرد آنها در فقه چگونه است ؟ ۱۸۲

سؤال پنجم: آیا عرف و سیره می‌تواند منبع یا سند مستقلی برای حکم قرار گیرد؟ ۱۸۴

سؤال ششم: آیا پذیرش عرف، با تمامی کاستی‌های آن موجب عرفی شدن دین نمی‌شود؟ ۱۸۶

الف) : پذیرش عرف به معنای عرفی شدن دین نیست ۱۸۶

ب) کاستی‌ها و عیوب عرف ۱۸۶

بیان مصادیقی که در فقه خاصه به عرف مراجعه می‌شود ۱۸۸

پیشنهادها ۱۹۲

فهرست منابع : ..... أ

فصل اول

کلیات

۱-۱ مقدمه :

روزگار ما، زمانه‌ی فروریختگی مرزها و آشوب زدگی ذهن‌هاست. در فرایندی بی‌امان داده‌های هوش بشری، هر گمانه‌ای به ترازوی نقد سنجیده می‌شود. این همه‌ی نقشی است که پسرمان‌های مهم فکری در آینده‌ی جهان جدید وامی‌نمایند. در این میان جامعه‌ی ما ایستاده بر فراز استوارترین بنیادهای دینی و آیینی، به درنگی ژرف‌تر در حافظه‌ی تاریخی خویش نیازمند است تا زوایای پنهان سنت و بسترهای آشکار حرکت عصری خود را دیده و روانه تماشا کند. گذر از پیچ و تاب‌های راه دشواری که فرا روی ما است، آسان نیست. بی‌گمان، تنها رویکرد دانشورانه‌ی صاحبان خرد به ساحت‌های گوناگون وجود آدمی است که هنجارهایی نو می‌زاید و دریچه‌هایی تازه می‌گشاید. و هر زمانه‌ای بر کردار و گفتار خویش، راه و روشی دارد. و کسی که سکان این سنت و دین را در دست گرفته و با استفاده از منابع آن، راه و روش زندگی اجتماعی و فردی مردم را هویدا می‌سازد وظیفه‌ای بسیار خطیر و سهمگین دارد. چرا که باید شناختی عمیق نسبت به این راه و روش عرف و اهل خرد داشته باشد.

عرف و سیره پدیده‌ای است اجتماعی و بیان‌گر اراده‌ی اجتماع، این پدیده (عرف)^۱ پدیده‌ی نو ظهوری نیست که حقوق دینی بر کشف آن نایل و یا بر حقوق دینی تحمیل شده باشد. دانش فقه و حقوق از دیر باز با این پدیده آشنا بوده است. عرف قدیمی ترین پدیده‌ی حقوق است که به عنوان مظهر و جلوگاه حقوق شناخته شده است.

اهمیت عرف و قواعد عرفی در نظام‌های فقهی و حقوقی بر کسی پوشیده نیست. هر چند وجود تطوراتی چون روی آوردن به قوانین نوشته، در برخی نظام‌های حقوقی از اهمیت عرف کاسته، اما هنوز سهم باقیمانده آن گسترده و با اهمیت است. به طوری که بعد از قانون نوشته، مقام دوم منابع را به خود اختصاص داده است و هویدا است که بخش عمده‌ای از متون فقهی، مشتمل بر مفاهیم و معانی عرفی است.

---

^۱ . واژه عرف به عنوان نماینده از واژه همسوی آن نیز می‌باشد. لذا اگر از عرف نام برده می‌شود، سیره نیز در کنار آن منظور است. هر چند ذکر نشود.

در عصر حاضر به خاطر محور قرار گرفتن فقه شیعه در بسیاری از امور و شئون زندگی اجتماعی، و در پی تشکیل حکومت دینی در کشور جمهوری اسلامی ایران و خروج فقه امامیه از جنبه فردی و ورود به عرصه‌ی اجتماعی از یک طرف و تحولات عظیم و اساسی اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی از سوی دیگر، لزوم بازنگری در مباحث فقهی و شیوه‌های استنباطی آن، و روی آوردن به دانش‌های پیرامون فقه گریز ناپذیر می‌نماید. درک این بخش از مباحث و موضوعات و فهم صحیح برخی از متون، مبتنی بر دریافت عرف و روش آن است. که این نوشتار در راستای این مهم قلم می‌فرساید.

قبل از شروع و بیان مطالب اصلی، بر خود لازم می‌دانم از راهنمایی‌های بی‌دریغ و خالصانه‌ی اساتید محترم: جناب آقای دکتر محمد حسین شعبانی و جناب آقای دکتر جمال رضایی که در شکل‌گیری و تدوین این پژوهش مؤثر بوده‌اند، تشکر و قدر دانی نمایم و خداوند رؤوف را خاضعانه سپاسگزارم که توفیق بهره‌گیری از خرمن فضل و دانش این بزرگان را نصیبم کرد. موفقیت این بزرگان را از خداوند منان مسئلت دارم.

۲-۱ تعریف مسأله و بیان سؤال‌های اصلی تحقیق

اندیشیدن در مورد دانش فقه - به عنوان مجموعه‌ای از مسائل و گزاره‌هایی که در نهایت کاشف از شریعت است - انسان را به نقش عظیم اجتهاد و استنباط احکام آگاه می‌سازد؛ چرا که بدون استنباط و استخراج احکام از مدارک معتبر نمی‌توان به شریعت اسلام رسید و بدان عمل کرد .

پر واضح است که واژه‌های عرف و سیره ، مجعول از سوی شارع مقدس نیست، تا اصطلاحی شرعی باشد و از طرف او تعریف و معنایی ارائه شده باشد . بلکه واژه‌هایی هستند که در دانش فقه و اصول، معنای اصطلاحی خاصی دارند . در این مورد مباحث و نظریات گوناگونی در علوم مختلف، ارائه شده و تعبیرات مختلفی نیز دامن‌گیر بحث شده است . اما این نوشته در شأن مسئله و موضوع پیش روی خود ، که بررسی عرف و سیره عقلا در علم فقه، آن هم از نظر امامیه است. مباحث و تعریف آن را بیان می‌دارد .

تعریف مختار برای عرف :

عرف پدیده‌ای است که از جانب عقل ، در نفس عموم انسان‌ها یا گروه خاصی که با آن سیر و زندگی کرده‌اند به صورت یک عادت هویدا گشته ، و این عادت در شکل گفتار یا کردار یا ترک تأثیر می‌گذارد. و طبع سالم و غیر آلوده به شهوات آن‌را می‌پذیرد .

تعریف مختار برای سیره عقلاء :

کنشی معین که در قریحه و سرشت عقلا وجود دارد . و آن‌ها با صرف نظر از آئین و مذهب‌شان در همه‌ی زمان‌ها و مکان‌ها طبق آن به صورت مستمر و تکراری به آن عمل می‌کنند^۱ .

سؤال‌های تحقیق:

پرسش کردن از منازعات و به چالش کشیدن موضوعی ، فرصتی برای بیان صریح‌تر آراء و استفاده‌ی بی‌حجاب‌تر از اندیشه‌هاست، و باعث انتقال سریع و خلاصه‌تر شدن مباحث می‌شود. بنابراین در تعامل عرف و سیره با فقه ، سؤالات و پرسش‌های گوناگونی اذهان کاوشگر را به خود مشغول کرده که به طرح آن می‌پردازیم و ان شاء الله با مباحثی که پیش رو داریم به مقدار ضرورت آن‌ها را در بوته‌ی نقد و پاسخ قرار خواهیم داد.

۱ . این دو تعریف از دستاوردهای این تحقیق است که ملاک‌ها و معیارهای سایر تعاریف در آن گنجانده شده است.